

OBSAH

Poděkování	7
Úvod	9
Bachův absolutismus? Neoabsolutismus? Čas zaživa pohřbených? Řízená modernizace státu? Znovubudování státu?	12
I. Revoluční ideály	33
<i>Z hlaholů Vašich svobodu budících / svobody rozvine se slavozpěv.</i>	
Svoboda a cenzura v dobovém diskursu let 1848–1851	35
<i>Stojí co věčná naděje. Konstituce</i>	71
<i>Není žádná revoluce, hájí se jen konstituce.</i>	
Za revoluce o revoluci	101
<i>Aby obě řeči, česká i německá, v dokonalou rovnost mezi sebou vespolek byly postaveny. Český jazyk ve škole a v úředním styku</i>	127
<i>Byl to ztracený život? Ojedinělá literární reflexe sledovaného období</i>	150
II. Žitá realita	161
<i>Hoj! Čeští sedláci! Budou z vás jonáci. Problematika venkova</i>	163
<i>Sdílím jen osud svých hodných vojáků v Miláně. Atentát na císaře Františka Josefa I. a česká veřejnost</i>	186

<i>Vyhubení bylí roku 1848 si vyžádá dlouhá léta a představitelé jeho se nestávají léty lepšími. Perzekuční kroky vídeňské vlády</i>	199
<i>Zdá se mi, že vyhrajem, už je nás veliká síla. Veřejný prostor po revoluci</i>	254
<i>S opatrností a taktem. Možnosti a limity tiskových poměrů</i>	299
<i>Bez boha se sprostým lidem není k vydržení. Církevní správa – státní správa – veřejnost</i>	347
<i>Kde nejsou železnice, je svět zabeđen. Nové komunikační možnosti</i>	387
<i>Průmysl je v hlavě tvé, tam zaklepej a dozvíš se. Hospodářství</i>	401
<i>A bude-li vojna? Válečné události a jejich dopad na obyvatelstvo</i>	427
<i>Amerika jest vlast velmi vznešená. Vystěhovalectví z českých zemí</i>	453
III. Porevoluční synergie	469
<i>Základ svobodného státu jest svobodná obec. Správa země a její obecní zřízení</i>	471
<i>Dojmy, které člověk získá v mládí, jsou nepochybně ty nejhlubší. Školství</i>	507
<i>Bude života českého důstojné tam zrcadlo. Národní divadlo v kontextu svépomoci</i>	561
<i>Vlastní silou. Činnost spolků a institucí v národním zájmu</i>	583
<i>V zájmu národa, státu a lidstva celého. Úvahy o budoucnosti národů v monarchii</i>	619
 Běží časy, běží, všechno sebou mění, co nebylo, přijde, co bývalo, není. Závěrečné shrnutí	631
Resumé	646
Seznam pramenů a literatury	658
Seznam využívaných periodik	689
Seznam vyobrazení	691
Jmenný rejstřík	696

KONSTITUCE

Dne 15. března 1848 přislíbil císař a král Ferdinand I./V. konstituci. Tento slib byl splněn 25. dubna téhož roku, když ministerský předseda Franz von Pillersdorf proklamoval konstituci pro neuherskou část monarchie. Jejím vzorem byla belgická ústava z roku 1830 a ústavy některých německých států. Země pod vládou Habsburků měly tvořit nedělitelný celek, císař nebyl z titulu své funkce nikomu odpovědný. Exekutiva byla v jeho rukou a vykonával ji prostřednictvím svých ministrů, o legislativu se měl dělit s říšským sněmem. Exekutivní kroky císaře měly ovšem podléhat spolurozhodovací pravomoci příslušných ministrů. Návrh této ústavy zaručoval základní občanská práva.⁹⁰ Tento dokument byl ale přijat rozpačitě a po vyhlášení volebních řádů do navrhovaného parlamentu „přerostla reptající opozice v otevřený odpor“. A tomu – pod tlakem rozbouřené Vídně – vláda podlehla, 15. května odvolala nedávno vydanou ústavu a souhlasila se svoláním ústavodárného sněmu na základě nových pravidel.⁹¹

⁹⁰ HLOUŠEK, Vít, *Konflikt versus konsensus: Konfliktní linie, stranické systémy a politické strany v Rakousku 1860–2006*. Brno: Masarykova univerzita; Mezinárodní politologický ústav, 2008, s. 60.

⁹¹ Opírám se v této části práce o dílo URBAN, O., *Kroměřížský sněm*, vyd. 2.

Byla ovšem místa, kde úřady „z opatrnosti“ o konstituci neinformovaly. Marně. Veřejnost se o věci takového významu dozvěděla. Zavládla radost, promísená i s nevědomostí o podstatě věci. Zavládlo veřejné nadšení doprovázené i excesy. Mnozí poddaní si konstituci vykládali tak, že získali všechna práva, že mohou honit „panskou“ zvěř, že mohou v panských lesích kácet dříví, že nemusí plnit své robotní povinnosti. Někde si vykládali konstituci i tak, že získanou „svobodu“ mohou užívat i děti tím, že nebudou chodit do školy, že se nebude muset platit učitelům, že budou moci manželé opustit manželky atd. Slovo konstituce se stalo mimořádně frekventovaným, až „inflačním“ pojmem, a to i u těch, kteří mu nerozuměli vůbec či správně nepochopili jeho význam. Za „konstituční“ se vydávaly hony plenící na jaře, v době obvyklého hájení, zvěř ve velkém, probíhaly i „konstituční“, opět nevčasné, výlovy rybníků. Sedláci napodobovali i jiné „panské“ zvyky. Nešlo ale vždy jen o porušování stávajícího řádu, ale o naději na zlepšení sociálních podmínek. Rolníci z obce Dolní Pole poslali k personifikované „slavný konštytuci“ stížnost na přetrvávající poddanské povinnosti. Na Chrudimsku si – Češi i Němci – slibovali, že konstituce vyřeší jejich sociální problémy.⁹²

Nejednoznačný byl samotný úřední výklad ústavy v Praze ve vyhlášce z 18. března. Úředníci na to stěží stačili. Purkrabí Rudolf Stadion proto pověřil Františka Palackého a ten sepsal článek „Co jest konstituce“ a otiskl jej v *Pražských novinách*, které redigoval Karel Havlíček.⁹³ Ve svém textu Palacký zdůraznil, že podstatou konstituce je skutečnost, že zákonodárná moc není jen v rukách panovníka a úředníků, ale panovníka a národa: „Ve hrubém omylu byl by ten, kdo by se domníval kupř., že skrze konstituci přišlo nějaké tak říkajíc milostivé léto pro všechny lenochy, hlupáky, marnotratce, odbojce. Těm nikdy a nikde se dobře nepovede, poněvadž požehnání boží spočívá jen na věrné a rozumné přičinlivosti a pořádku. Daně i napotom platiti se budou, protože země naše a celá říše státi bez nich nemůže, ale

⁹² VELEK, Luboš, Ideální představy o ústavě, parlamentarismu a zástupcích lidu v revolučním roce 1848/1849. *Moderní dějiny: Časopis pro dějiny 19. a 20. století*, roč. 20 (2012), č. 1, s. 17.

⁹³ PALACKÝ, František, Co jest konstituce? In: NOVOTNÝ, M. (ed.), *Letáky z roku 1848*, s. 66–68.

rozdíl bude v tom, dozví se národ, nač jich potřebí jest a kam se dějí, že oučty o nich veřejně skládati se budou a stavové naši čili zástupcové národní na sněmu na to hleděti budou [...].“⁹⁴ Pravomoci obyvatel se zvýší, bude zrušena cenzura, bude zaručena rovnoprávnost mezi národy. František Palacký tedy podal právní výklad pojmu, upozornil na jeho morální aspekty a zodpovědnost jednotlivců. Při konstituci moc zákonodárná spočívá, vykládal, nejen v rukách panovníka a úředníků, ale společně v rukách panovníka a národa. Vděčnost a uznání patří „nejmilostivějšímu císaři a králi“, ale národ získal „nových a velice důležitých práv“, ale „rozumějme si dobře a vezme to hned z počátku, že řádných povinností svých proto zbaveni nejsme“. Lapidárně pak Palacký shrnoval, že zatímco dříve bylo práv málo a povinností mnoho, „nyní přidáno jest nám práv, aby bylo dosaženo rovnováhy“.⁹⁵ Ani roboty nebude, kde ještě existuje, zrušena, „poněvadž jsou to dluhy na gruntech selských původní, starodávné a řádně zděděné“. Ale konstituce robotnímu lidu prospěje tím, že se o její další existenci bude veřejně jednat. Kdo se něčím proti právu proviní, bude spravedlivě souzen. Ta spravedlnost bude zajištěna veřejným jednáním. I nadále budou společnost řídit, „vládnout“ úředníci, ale ti, kteří budou voleni, nikoli dosazení, přislíboval Palacký. Svoboda, ovšem provázená zodpovědností, se měla týkat také tiskových záležitostí. František Palacký rozvinul svůj text též příslibem národní, tedy konkrétně jazykové rovnoprávnosti, a to ve školách a v úřadech: „Němec napotom nebude míti žádné přednosti před Čechem.“ Palacký odmítal a odsuzoval bezuzdné řádění, excesy, impulzivnost jednání s ohledem na prospěch jednotlivce a na úkor celku. Palacký byl morální autoritou. Souzněl s ním jak Havlíček, tak i další interpreti konstituce z liberálního tábora.

Podstatu konstituce vyložil bezodkladně svým „poddaným“ také plzeňský krajský hejtman Karel hrabě Rothkirch. Hned 19. března vydal jako příležitostný tisk *Poddaným plzeňského kraje* s důrazem na to, že císařem budou v brzké době svoláni „vyslanci z rozličných tříd obyvatelstva“ jednotlivých provincií, aby se společně radili o zákonech.⁹⁶

⁹⁴ Tamtéž, s. 67.

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Tamtéž, s. 94.

Václav Červinka promluvil o konstituci na Ostředku.⁹⁷ Konstituci, ústavu, vysvětlil jako „soustavu veřejné občanské svobody úplnou“ s důrazem na to, že císař je nadále svrchovaným panovníkem, který ztělesňuje výkonnou moc. Vyhlášení konstituce pak podle něj znamenalo, že císař poskytl možnost zástupcům lidu dávat zákony, vybírat a ukládat daně. Ministry sice vybírá panovník, ale zodpovědni budou jemu i národu. Dopodrobna pak Červinka vysvětlil, jak se promítne konstituce do dalších sfér života (osobní svoboda, svoboda tisku, vytvoření ozbrojené národní gardy, porotní soudy, spolčovací právo, okresní a obecní samosprávy atd.).

Sedlské noviny, které na Moravě vydával Jan Helcelet pro ty, jak napovídá samotný název novin, kteří se rekrutovali z venkovských čtenářů, zdůraznily svobodu tisku („každý smí psáti a dáti tisknouti, co jako pravdu může zodpovídati“), samosprávu, porotní soudy. Inspiraci autor převzal ze zmíněného textu Františka Palackého.⁹⁸ Článek vyšel už 8. dubna opět pod výmluvným titulkem „Co jest konstituce?“ Pod názvem *Konstituční posel* pak vycházela příloha Helceletem dalšího redigovaného listu *Prostonárodní holomoucké noviny*.

V dobových interpretacích konstituce byla častá otázka daní. Psal o nich František Palacký, stejně jako Matěj Havelka.⁹⁹ Radikálně orientovaný Karel Sabina připomínal důrazněji, jaká všechna práva (kromě povinností) díky konstituci člověk získá a na čem má v nových poměrech jako na svých právech trvat.¹⁰⁰ Ludvík Rittersberg nabídl mezinárodní srovnání, v němž se pochopitelně soustředil především na realitu francouzskou a anglickou.¹⁰¹

Vycházelo mnoho dalších textů různé kvality a pro různé cílové skupiny. Výklad ústavy se objevoval i v příležitostných tiscích, českých

⁹⁷ Tamtéž, s. 94–95.

⁹⁸ Tamtéž, s. 96.

⁹⁹ HAVELKA, Matěj, Co jest konstituce? Slovo ke svým krajanům. In: NOVOTNÝ, M. (ed.), *Letáky z roku 1848*, s. 68–71.

¹⁰⁰ SABINA, Karel, Objasnění konstituce. In: NOVOTNÝ, M. (ed.), *Letáky z roku 1848*, s. 71–72.

¹⁰¹ RITTERSBERG, Ludvík, *Co jest konstituce? čili krátký, prostonárodní výklad hlavnějších zásad konstitucí evropských*. Hradec Králové: Jan Host. Pospíšil, 1848, později rekapituloval a částečně revidoval RITTERSBERG, Ludvík, *Konstituce*. In: *týž, Kapesní slovníček novinářský a konversační*, díl 2., s. 206–220.

i německých. Pozornost na sebe strhl například František Cyril Kampelík zveřejněním tisku *Důležité články občanské víry v českoslovanských vlastech*. Kampelík se rozepsal také o symboličnosti konstituce v článku „Slovo o konstituční naší barvě a o barvě naší říše“.¹⁰²

Samozřejmě se výklad konstituce také v čase měnil v souvislosti s průběhem dějinných událostí. *Pražský večerní list* tak publikoval po svatodušních bouřích následující soud: „[...] myslit může, kdo chce, co chce, jenom nic o konstituci! Sice se začne žaloudek v břiše obracet. Mluvit může také, kdo chce, co chce, ale ne tuze nahlas, aby to někdy hájitel práv neslyšel. Vždyť prý ti lidé zase obživli jako mouchy a kdo tuze nahlas mluví, zvláště pravdu, toho hned štípnou. Máme národní stráž. Ale jakou? Bez zbraně. Ani šavlička se ukázat nesmí. Sice by musela na radnici. Máme asociační právo! Ale jaké? Lidé se bojí již do kostela chodit, aby jich tam víc než 8 nebylo.“¹⁰³

Božena Němcová ve svém příspěvku do *Včely*, přílohy *Pražských novin*, jejichž redaktorem už byl Karel Sabina, „Selská politika“ reflektovala 8. dubna 1848 povinné oslavy k vyhlášení konstituce a promítla do této své úvahy i otázku sociální: „Mám psát, jak zde na Šumavě slavnost zřízení ústavy zemské se světí? V městech se jásá, drží se slavnost kostelní, vojáci dělají parádu, hraje se, zpívá se, kokardy se šijou a nosí, města se osvětlují. Ten nejchudší nájemník musí mít při iluminaci nejméně čtyry svíčky za oknem – musí, tak to nařizuje pan policajt, sice že mu okna vytlučou. ‚Ano, čtyry svíčky mám koupit,‘ povídá jeden bledý dělník druhému, ‚a mého celého jmění není více než devět krejcarů; kdybych koupil jen krejcarové svíčky, jsou čtyry krejcarey, pět zbyde, a od těch mám být dnes živ se ženou a třemi dětmi a zítra zase snad dílo nedostanu. Pročpak nedají páni chudým lidem na svíčky peníze, když chtějí slavit iluminaci? Co my z toho máme, že je svoboda? Ta nám nedá ani chleba, ani práci.“¹⁰⁴

Důležitá pochopitelně byla po zrušení cenzury v širokém spektru vycházejícího tisku otázka, na jaké adresáty ten který titul cílil.

¹⁰² Slovo o konstituční naší barvě a o barvě naší říše rakouské Slovanům na rozmyšlenou sděluje F. C. Kampelík. *Pražské noviny*, 1848, č. 32, 21. 4., s. 151.

¹⁰³ N. N. *Pražský večerní list*, 1848, č. 15, 15. 7., s. 59.

¹⁰⁴ Přetištěno in: VLČEK, Jaroslav, *Kapitoly z dějin české literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 226–227.